

ОРЛОВСЬКИЙ Б. М.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу
та криміналістики
(Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова)

ФОКІН А. С.,
студент IV курсу
економіко-правового факультету
(Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова)

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.6>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ВЧИНЕННЯ САМОГУБСТВА ТА СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

Стаття присвячена дослідженню детермінант вчинення самогубства та формування суїцидальної поведінки особи у межах кримінологічної науки. Суїцидальна поведінка з точки зору кримінології є прогресуючою в часі сукупністю послідовних суїцидальних процесів, що поступово виникають та відбуваються у житті людини у вигляді наступної схеми: думки; тенденції; наміри; висловлювання; суїцидальні спроби; завершений суїцид. За даними World Population Review у 2019 р. Україна перебувала на 8 місці серед усіх країн світу по кількості самогубств, вчинених на одиницю населення. Тому комплексне дослідження системи детермінант (причин і умов), що схиляють людину до вчинення самогубства та формування єдиної послідовної системи таких детермінант має важливе значення у кримінологічній науці.

У процесі дослідження авторами було визначено, що структура детермінант вчинення самогубства охоплює три основні виміри (сфери) – соціум, «індивідуум та особистість» і біологічні схильності. При класифікації детермінанти вчинення самогубства доцільно поділяти дві основні групи: 1) зовнішню, що охоплює загальносоціальну та кримінально-правову підгрупи; 2) внутрішню, що охоплює особистісну і біологічну підгрупи.

Розглядаючи кримінально-правову підгрупу детермінант вчинення самогубства авторами було встановлено, що за змістом ст. 120 Кримінального кодексу України вони включають в себе: жорстоке поводження з людиною; шантаж; систематичне приниження гідності людини; систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі людини; схилення до суїциду. Однак, даний перелік детермінант суїцидальної поведінки не є вичерпним, оскільки є й інші сучасні кримінально-правові детермінанти, що не відображені в нормах ст. 120, а саме автори відносять до них наступні: 1) «булінг»; 2) «сімейне насильство»; 3) «релігійний вплив тоталітарних деструктивних сект». У зв'язку з викладеним, на думку авторів, зокрема А.С. Фокіна, для протидії «сімейному насильству» як детермінанті розвитку суїцидальної поведінки дитини, доцільно доповнити ст. 120 КК України такого роду кваліфікуючою ознакою, шляхом введення додаткової ч. 4 такого змісту: «Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені батьками щодо малолітньої дитини». За результатами дослідження авторами у статті сформульовані відповідні послідовні висновки.

Ключові слова: самогубство, суїцидальна поведінка, детермінанти вчинення самогубства, аутодеструктивна поведінка, булінг.

Orlovskiy B. M., Fokin A. S. Criminological approach to study of suicide determinants and suicidal human behavior

The article is dedicated to the study of determinants of suicide and the formation of the suicidal behavior of an individual from the point of view of criminological science. Suicidal behavior is a progressive in time set of successive suicidal processes that gradually arise and occur in human life in the form of the following scheme: thoughts; trends; intentions; utterance; suicidal attempts; completed suicide. According to the World Population Review, in 2019, Ukraine was ranked 8th among all countries in the world by number of suicides per unit of population. Therefore, a comprehensive study of the system of determinants (causes and conditions) that predispose a person to committing suicide and the formation of a single consistent system of such determinants is important in criminological science.

In the course of the study, the authors determined that the structure of the determinants of suicide involves three main dimensions (areas) – society, “individual and personality” and biological inclinations. In the classification of the determinants of suicide, it is advisable to divide two main groups: 1) an external one covering the general-social and criminal subgroups; 2) internal, encompassing personal and biological subgroups.

Considering the criminal subgroup of the determinants of suicide, the authors found, that according to the content of Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine they include: ill-treatment of a person; blackmail; systematic humiliation of human dignity; systematic unlawful compulsion to act contrary to human will; inclinate someone to commit suicide. However, this list of determinants of suicidal behavior is not exhaustive, since there are other modern determinants that are not reflected in the norms of Art. 120, namely the authors refer to them as follows: 1) “bullying”; 2) “domestic violence”; 3) “religious influence of totalitarian destructive sects”. In view of the above, according to the authors, in particular A.S. Fokin, to counter “domestic violence” as a determinant of the development of suicidal behavior of the child, it is advisable to supplement Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine of this kind of a qualifying feature by introducing additional part 4 of the following content: “Actions provided for in paragraphs 1 or 2 of this Article if they were committed by the parents in respect of a minor child”. According to the results of the research, the authors draw the relevant consistent conclusions in the article.

Key word: *suicide, suicidal behavior, determinants of suicide, self-destructive behavior, bullying.*

Вступ. Суїцидальна поведінка з погляду кримінології є прогресуючою в часі сукупністю послідовних суїцидальних процесів, що поступово виникають і відбуваються в житті людини у вигляді наступної схеми: думки; тенденції; наміри; висловлювання; суїцидальні спроби; завершений суїцид. Згідно офіційних даних Всесвітньої організації охорони здоров'я, відображених у засобах масової інформації, щорічно в світі більш ніж 800 000 чоловік позбавляють себе життя, що означає те, що кожні 40 секунд самогубство вчиняє як мінімум одна людина. Також стверджується, що самогубство знаходиться на другому місці серед причин смертності індивідів у віковому діапазоні 15–29 років [5]. Значно більша кількість людей роблять спроби самогубства, що в сукупності формує досить похмуру картину такого кримінологічного явища, особливо в Україні, яка за даними World Population Review у 2019 р. перебувала на 8 місці серед усіх країн світу по кількості самогубств, вчинених на одиницю населення [1]. Все це обумовлює актуальність теми дослідження, пов'язаної із кримінологічним вивченням детермінант (причин і умов), що схиляють людину до вчинення самогубства, а також дослідженням особливостей їх кримінально-правового описання у діючих нормах ст. 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що вивченням окремих причин та умов суїцидальної поведінки особи займалися у різних сферах наукової діяльності такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Е. Дюркгейм, З. Фрейд, Д. Вассерман, Д. Шустов, В. А. Розанов, О. Кормило, Н. О. Прібіткова, С. Куртова та ін. Водночас питання комплексного вивчення з кримінологічного погляду системи детермінант вчинення самогубства та формування суїцидальної поведінки особи на належному рівні допоки не висвітлювалось. Тому автори, спираючись на попередні дослідження, намагатимуться сформулювати єдину систему детермінант вчинення самогубства та суїцидальної поведінки особи і комплексно дослідити структурні елементи такої системи на кримінологічному й, частково, на кримінально-правовому рівнях.

Відповідно, при **постановці завдання**, метою і задачами статі стали: дослідження детермінант вчинення самогубства у межах різних сфер наукового пізнання; формулювання єдиної кримінологічної системи детермінант вчинення самогубства та суїцидальної поведінки особи; проведення класифікації детермінант вчинення самогубства на відповідні підгрупи; вивчення сучасних детермінант формування суїцидальної поведінки, що не знайшли свого закріплення у чинних нормах КК України.

Результати дослідження. Поняття «самогубство», з погляду описання його дефініції, може мати багато напрямків для характеристики залежно від використання кримінологічного, кримінально-правового або ж психологічного чи соціологічного підходів. Поряд із терміном «самогубство» існує й синонімічний термін «суїцидальна поведінка», яка корелює з такими видами поведінки, як аутоагресивна і аутодеструктивна, до яких прийнято включати певні стилі життя з саморуйнівними проявами [14, с. 92]. Зміст і структуру моделі «суїцидальної поведінки» можна сформулювати на прикладі праць Данути Вассерман, яка включає у цю модель наступні поведінкові форми: бажання смерті, суїцидальні думки, суїцидальні комунікації, суїцидальні спроби, знову суїцидальні комунікації і безпосередньо суїцид [4]. У своєму ж комплексному кримінологічному вигляді, з погляду А.С. Фокіна, «самогубство» можливо розглядати як «форму аутодеструктивної поведінки, яка полягає в прояві шляхом аутоагресії найсильнішої напруги деструктивної психічної енергії, що виникла під тривалим впливом системи негативних загальносоціальних, кримінально-правових, особистісних і біологічних детермінантів, і вираженого в умисному позбавленні або ж замаху на позбавлення себе життя, здійснюваному найбільш прийнятним для конкретної культури способом» [16, с. 127–128]. При аналізі такої дефініції варто звернути увагу на те, що самогубство має сукупність факторів, які детермінують даний вид негативної поведінки і кожен з яких є специфічним і вимагає детального аналізу. У зв'язку з цим виникає необхідність у процесі детального дослідження детермінант, що призводять до суїцидальної поведінки особи.

Загалом детермінанти (причини і умови) суїцидальної поведінки варто розглядати як єдину взаємообумовлену систему. Обґрунтовано це тим, що дані зовнішні та внутрішні чинники становлять значну небезпеку для суспільства, здійснюючи одночасний сукупний негативний вплив на різні аспекти людської життєдіяльності. Ознака взаємозумовленості виражається в тому, що одні детермінанти, здійснюючи вплив на індивіда (людину), провокують зародження і виникнення інших, що підсилюють їхню дію. Так, наприклад, соціальна відчуженість особи може потягнути за собою агресію до неї з боку інших членів суспільства, що призведе до формування у цієї особи надмірного рівня стресу через поведінку оточуючих. Такий внутрішній психологічний стрес тягне за собою зміни в механізмі роботи головного мозку особи, що забезпечує розвиток різних психопатологій і психічних розладів.

Іншою ознакою, що характеризує детермінанти суїцидальної поведінки є їх триваючий вплив у часі. Така тривалість створює стійкі, розвинуті психофізіологічні установки, спрямовані на реалізацію певного виду суїцидальної поведінки у відповідь на стресову життєву ситуацію.

Викладені основні ознаки дозволяють у сукупності сформулювати визначення «детермінант вчинення самогубства» як системи негативних, взаємообумовлених зовнішніх і внутрішніх факторів, що мають триваючий вплив на різні аспекти життєдіяльності людини

і завдяки цьому провокують виникнення і розвиток суїцидальної поведінки індивіда як свого наслідку.

Зрозуміло, що системі «детермінант вчинення самогубства» властива своя особлива структура. Зазвичай найбільш пріоритетні на сьогоднішній день моделі такої структури охоплюють три основні виміри – соціум, «індивідуум та особистість» і біологічні схильності [3]. Автори дотримуються позиції щодо розширення даного спектру для класифікації і поділяють структуру «детермінант вчинення самогубства» на дві основні групи – зовнішню і внутрішню, які, в свою чергу, поділяються на властиві їм підгрупи. Група зовнішніх факторів включає в себе загальносоціальну та кримінально-правову підгрупи, які охоплюють дві частини середовища (соціум й мікросоціум), а група внутрішніх чинників формує особистісну і біологічну підгрупи. Розглянемо більш детально перелічені підгрупи.

Внутрішня група відіграє важливу роль у виявленні схильності особи до суїциду. Шляхом вивчення внутрішньої структури особистості й психіки людини, способів психологічної мотивації його дій можна виявити вроджені або ж придбані під впливом пережитих стресів схильності, які можуть формувати подальшу суїцидальну поведінку.

Отже, особистісна підгрупа внутрішніх факторів (іншими словами – «індивідуум і особистість») включає в себе сукупність елементів психіки і поведінкових моделей потенційного суїцидента у вигляді: типу вираження особистості (наприклад, психостенічний або ж тривожний), комплексу негативних психологічних характеристик та аутоагресивності (психічна/фізична агресія проти себе), схильності до аутодеструктивних форм поведінки (окремі види якої сприяють розвитку почуття провини), наявності низького ступеня стійкості до стресів тощо.

Біологічна підгрупа внутрішніх факторів, в свою чергу, включає в себе такий комплекс факторів як психофізичні дані, темперамент, нейробиологічні механізми тощо. Окреме місце у цій підгрупі займають генетичні чинники суїцидальної поведінки, що представляють собою насамперед успадковані варіанти числених генів, що мають відношення до формування поведінкових реакцій і спрацьовують у процесі негативної взаємодії особи з навколишнім середовищем [14, с. 95].

Загальносоціальна підгрупа зовнішніх факторів у середовищі «соціум» складається з двох основних видів впливу, що сприяють формуванню та розвитку суїцидальної поведінки – це «тиск» і «відторгнення». Паралельно їм, у рамках сфери «соціуму», існують й окремі незалежні явища, які також сприяють зростанню рівня самогубств. Прикладом такого явища може слугувати «Ефект Вертера» – масова хвиля наслідують самогубств, які відбуваються після самогубства, широко освітленого телебаченням, або іншими засобами масової інформації, або описаного в популярному творі літератури чи кінематографі.

Соціальний «тиск» як перший різновид формування та розвитку суїцидальної поведінки є змістовним і в деяких аспектах навіть абстрактним явищем, що формує відчуття фаталізму від навколишнього середовища. Він проявляється та розвивається за рахунок наступних чинників: 1) шаленого темпу проходження сучасного життя у великих містах; 2) соціальної парадигми, яка обмежує прояв індивідуальності і почуттів індивіда; 3) системного централізму суспільства, що породжує нерозвиненість людського індивідуалізму і його повну залежність від самого суспільства та безпорадність індивіда перед недосконалістю самої системи. Всі ці чинники, у своїй сукупності, сприяють стрімкому пасивному накопиченню стресу і фрустрації у особи (індивіда), що цілком може підштовхнути її до самогубства, яке буде виступати або ж протестом відповідній центричній системі або ж проявом відчаю через повну залежність від такої системи.

«Відторгнення» як другий різновид формування та розвитку суїцидальної поведінки, на відміну від «тиску», більш сконцентровано на сприянні розвитку почуттів самотності і неповноцінності у особи. Так, Є.Л. Стрельцов вкладає у це поняття відторгнення людини не лише з боку сім'ї, школи й інших соціальних інститутів, а й безпосередньо відторгнення з боку держави, де різні соціальні інститути є складовою частиною державної «конструкції», і таке «державне» відторгнення відбувається у різних формах: пряме «відторгнення»,

«неприйняття» до себе, неможливість «вливання» конкретної особи в загальне соціальне «поле» чи її небажання у реалізації цього процесу тощо [13, с. 12]. Також, варто зазначити, що соціальна аномія (послаблення соціальних норм і порядку), освітлена Е. Дюркгеймом, є теж окремою своєрідною формою соціального відторгнення [6, с. 211–212].

У середовищі «мікросоціум» загальносоціальна підгрупа охоплює насамперед «сімейні» фактори, які визначають відносини між батьками і дітьми в період розвитку дитячої психіки. «Тиск» може виражатися, наприклад, у надмірній завантаженості дитини з боку батьків і завищеній вимогливості щодо нього, осудженні за невідповідність певним «батьківським стандартам» (яке зазвичай супроводжується приниженнями з боку батьків і сприяє розвитку комплексу неповноцінності) й у спробах самореалізації батьків через дитину. Так, наприклад, у Південній Кореї рівень самогубств серед учнів почав зростати, коли їхні сім'ї почали здійснювати на них значний тиск для досягнення високого рівня академічної успішності, а учні не могли її досягти [1]. Що ж до «відторгнення», то воно, у свою чергу, проявляється як у сімейних конфліктах і дисгармонійних стосунках між самими батьками (у зв'язку з чим чуттєво-емоційний зв'язок у сім'ї починає розщеплюватися), так і у вигляді деформації зв'язку між батьками й дитиною внаслідок чого виникає почуття безпорадності і самотності. Все це сприяє накопиченню раннього стресу у дитини, що завдає значної шкоди його психіці, створює психологічні травми, які не дають можливість справлятися із подальшими життєвими втратами та створюють значний ризик суїцидальної поведінки у майбутньому [15, с. 94]. Також, виникненню детермінант суїцидальної поведінки в рамках сім'ї можуть посприяти незадовільні соціально-економічні умови життя, зокрема сімейне неблагополуччя. У літературі наводиться різна класифікація неблагополучних сімей, однією з яких є класифікація Г.М. Миньковського, який розділяє всі сім'ї на види по тим обставинам, що батьки: 1) не можуть, в силу тих чи інших обставин, або не вміють виховувати своїх дітей; 2) не хочуть виховувати своїх дітей, негативно впливають на них своєю поведінкою [10, с. 10]. Таке сімейне неблагополуччя і формує подальшу суїцидальну поведінку дітей.

Наступною підгрупою зовнішніх факторів є кримінально-правові, існування якої обумовлено неприродним, жорстоким і аморальним характером безпосереднього прямого впливу кримінально-правових чинників на конкретну особу. Така підгрупа складається з детермінант у вигляді прямого впливу одних індивідів на інших, що описано в диспозиції ст. 120 КК України, яка об'єднує їх в рамках одного злочинного діяння – «доведення до самогубства» [9]. Детермінанти вчинення самогубства в данному випадку охоплюються в об'єктивній стороні цього складу злочину і включають в себе: 1) жорстоке поводження з людиною; 2) шантаж; 3) систематичне приниження гідності людини; 4) систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі людини; 5) схиління до суїциду. Слід зауважити, що перераховані кримінально-правові детермінанти можуть проявлятися у різних формах, не описаних детально у ст. 120 кодексу. Так, жорстоке поводження з людиною може проявлятися в аморальних, грубих діяннях винного, що заподіюють фізичні і психічні страждання потерпілому; шантаж може виражатися як у розкритті відомостей, компрометуючих певну людину так і в погрозах заподіяння шкоди чи залякуванні людини з метою поставити її в залежне становище; систематичне приниження людської гідності полягає в триваючих образах, знущаннях над людиною, цькуванні такої людини, поширення про неї клевети тощо; схиління до вчинення самогубства може здійснюватися шляхом умовлянь, пропозицій, підкупу, обману чи іншим способом.

Проте цей перелік детермінант суїцидальної поведінки не є вичерпним, оскільки існують й інші, суміжні за характером, напрямки схиління до суїцидальної поведінки, що прямо тягнуть за собою суспільно небезпечні наслідки у вигляді розвитку такої поведінки людини і подальшого вчинення людиною самогубства. Однак вони не передбачені у ст. 120 КК України, в чому й проглядається, на думку авторів, певна правова «недосконалість» цієї статті.

Першою з таких важливих детермінант є релігійний вплив на індивідів з боку радикально налаштованих, деструктивних сект і культів. У КК України зазначений релігійний вплив розкритий у іншій статті – 181, під назвою «Посягання на здоров'я людей під

приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» [9]. Сам по собі, даний напрямок розвитку суїцидальної поведінки характеризується поєднанням в собі різних механізмів як психологічного так і фізіологічного впливу на особу (монологічність, колективізм, емоційність, контраргументація, а також зниження опору шляхом позбавлення білкової їжі, обмеження годин сну і т. д.), що орієнтовані на осіб із розірваними або ще не сформованими соціальними зв'язками [2]. Загалом же такий вплив направлено на формування в індивідів спотвореного уявлення про навколишню дійсність і значущості власного життя, а також на зведення до мінімуму індивідуалізму залученого і заохочення жертвовності. У зв'язку з цим, члени секти, переслідуючи мету свого нового світогляду, можуть добровільно здійснювати як різні злочини (наприклад, члени екстремістської тоталітарної деструктивної секти Аум Сінрікьо, які вчинили 20 березня 1995 р. терористичний акт за допомогою отруйного газу зарин в токійському метро) так і ритуальні самогубства. Прикладом подібного роду «суїцидальної організації» в межах України є заснована Юрієм Кривоноговим і Марією Цвігун в 1990–1991 рр. у Києві деструктивна тоталітарна секта «Біле братство». Так, восени 1993 р. в Києві була здійснена спроба масового самогубства членів цієї секти, яку припинили правоохоронні органи, внаслідок чого було затримано 616 осіб. І незважаючи на той факт, що подібній події вдалося запобігти, необхідно враховувати ризик повторення ритуальних суїцидів з боку інших, схожих за поглядами, культів (наприклад, члени секти «Небесні врата», які вчинили масове самогубство в Сан-Дієго 26 березня 1997 р. та змогли реалізувати свій суїцидальний задум).

Наступною можливою детермінантою суїцидальної поведінки, що прямо не передбачена у ст. 120 КК, на думку авторів, може виступати сімейне насильство по відношенню до дітей із боку їх батьків. Опосередковане визначення сімейному насильству надає нам Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» відповідно до якого, домашнє насильство – це діяння (виражене дією або бездіяльністю) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, скоєного в сім'ї або в межах місця проживання; або між родичами; або між колишніми або нинішніми подружжям; або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю... а також погрози скоєння таких діянь [12]. Тривале здійснення такого виду насильства має травмуючий характер і здатне спричинити за собою ряд різних суспільно небезпечних наслідків, зокрема – здійснення людиною самогубства. У зв'язку з цим, можна провести паралель зі статтею «Доведення до самогубства» і з точки зору теоретичного аналізу виділити в складі такого злочину певні новоутворення: 1) сформулювати новий додатковий прояв об'єктивної сторони у вигляді сімейного насильства; 2) визначити факультативне посилення на спеціальну категорію потерпілих, якими можуть виступати діти (малолітні особи); 3) виокремити спеціальний суб'єкт злочину у якості якого виступатимуть батьки такої дитини (малолітньої особи), поведінка яких з суб'єктивної сторони може виступати і в формі необережності (оскільки ставиться під сумнів можливість наявності у батьків бажання настання таких суспільно небезпечних наслідків як самогубства по відношенню до їх дитини). На думку авторів, варто зосередити увагу на категорії «дитина» і конкретизувати її у якості потерпілого за ст. 120 КК України в силу наступних аргументів: 1) ст. 120 умовно передбачено причинно-наслідковий зв'язок між сімейним насильством і наслідками у вигляді вчинення жертвою самогубства щодо повнолітніх фізичних осіб, а спеціальна кваліфікація вчинення цього злочину батьками по відношенню до своїх дітей відсутня; 2) діти є набагато більш уразливими до такого роду насильства, так як знаходяться на стадії активного розвитку своєї психіки, в зв'язку з чим подібний негативний вплив може заподіяти їм набагато більшої шкоди ніж повнолітній особі; 3) діти є повністю або ж дуже залежними від своїх батьків і не мають інших остаточно сформованих соціальних зв'язків, що очевидно ставить їх в беззахисне становище перед батьками як суб'єктами такого злочину. Через це доведення батьками до самогубства дітей має високий ступінь латентності, хоча з погляду попередження та запобігання даної кримінально-правової детермінанти спостерігається більш позитивна тенденція. Це виражено як у наявності вже вищезазначеного Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», так і в існуванні ряду норм в КК України, які передбачають відповідальність батьків за скоєння

злочину щодо їхніх дітей (наприклад, ст. 166 КК «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування» [9]).

Нарешті, у якості детермінанти можна виділити таке сучасне явище як «булінг», який буде швидше виступати прикордонною причиною скоєння самогубства у дітей. Загалом, під «булінгом» розуміється прояв дискримінації дитини або ж дорослої особи, виражений в фізичних і психічних формах насильства. Також булінг охоплюється різноманітними формами прояву, а саме: фізичною (полягає в заподіянні шкоди здоров'ю або майну жертви булінгу), словесною (включає образи, знущання чи інші висловлювання, що принижують людську гідність жертви), соціальною (формування мікросоціального відчуження та статусу «вигнанця» («ізгой») у жертви, а так само поширення наклепу на жертву), письмовою (при якій характер дій є аналогічним до словесної форми, але здійснюється шляхом написання записок тощо) та кібербулінгом (що відбувається через приниження людської гідності й інших видів знущань над жертвою, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж).

Мотиваційною основою даного явища («булінгу»), як правило, виступають почуття заздрості, ворожості, бажання помсти, жага самоствердження, домінування, боротьба за соціальний статус або навіть спрага у задоволенні деструктивних психічних напружень (природних або девіантних), направлених назовні. Проте більшість вчених вважають, що суть булінгу полягає не в самій агресії або злості кривдника, а в почутті презирства, відрази агресора до жертви [8, с. 177].

Також, за своєю конструкцією, «булінг» має специфічну соціальну структуру, що має складатися із трьох основних елементів: агресор (bully), жертва і спостерігач. Агресор і жертва, в свою чергу, мають характерні їм ознаки. Так, «bully» володіє сильною потребою до домінування і «підпорядкування» собі інших осіб, є імпульсивною, запальною особистістю, часто є зухвалим і агресивним у своєму ставленні до дорослих (насамперед щодо батьків і вчителів), не виявляє симпатії до своїх жертв. Якщо агресором виступають хлопці, то вони зазвичай перевершують фізично своїх однолітків [11, с. 59]. Типові жертви булінгу є полохливими, уразливими, замкнутими соромливими особистостями. Вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні і володіють низькою самооцінкою, схильні до аутоагресії (частіше за своїх ровесників думають про самогубство і схильні до депресії) [11, с. 59]. Варто відзначити, що булінг є груповим явищем (можна сказати «стадним»). При здійсненні агресором негативного впливу на жертву, інші учні, на яких не спрямований булінг, схильні до наслідування (повторювання) поведінки агресора, що може бути спровоковано або бажанням самоствердження або через страх опинитися на місці жертви й не стати жертвою (таким чином проявляється «стадний інстинкт»).

Що ж до правового регулювання даної потенційної детермінанти самогубства, то варто зазначити, що віднедавна цей вид впливу став протиправним і за нього передбачена адміністративна відповідальність у ст. 173-4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу». Вказане адміністративне правопорушення визначається наступним чином: «діяння учасників освітнього процесу, які полягають в психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, в т. ч. з використанням електронних комунікацій, що чиняються щодо малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [7]. Проте, дане явище може придбати кримінально-правовий характер, якщо у зв'язку з тривалістю і силою даного негативного впливу настали суспільно небезпечні наслідки у вигляді, наприклад, здійснення жертвою самогубства.

Висновки. Внаслідок проведеного дослідження детермінантів суїцидальної поведінки особи з кримінологічного погляду була визначена їх структура, яку доцільно поділяти на дві основні групи – зовнішню (включає в себе загальносоціальну та кримінально-правову підгрупи) та внутрішню (включає в себе особистісну і біологічну підгрупи). При розкритті змісту вказаних підгруп детермінантів у рамках кримінально-правової підгрупи було встановлено, що, крім описаних у ст. 120 КК України детермінантів вчинення самогубства, є й інші, суміжні за характером напрями схиляння до суїцидальної поведінки, а саме: «булінг», «сімейне насильство»,

«релігійний вплив тоталітарних деструктивних сект». Зазначені детермінанти у своєму негативному впливі на особу прямо тягнуть за собою суспільно небезпечні наслідки у вигляді подальшого вчинення нею самогубства. У зв'язку з викладеним, на думку авторів, зокрема А.С. Фокіна, для протидії «сімейному насильству» як детермінанти розвитку суїцидальної поведінки дитини доцільно доповнити ст. 120 КК України такого роду кваліфікуючою ознакою шляхом введення додаткової ч. 4 такого змісту: «Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені батьками щодо малолітньої дитини – карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років». Викладені результати дослідження показують актуальність постановки питання щодо можливості збільшення розміру кримінальної відповідальності за склад злочину «доведення до самогубства» через наявність значного розміру шкоди, який заподіюється суспільству від такого роду діянь і раціональність подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Suicide Rate By Country by Population 2020: World Population Review: офіційний сайт. URL: <http://worldpopulationreview.com/countries/suicide-rate-by-country/#dataTable>.
2. Brown J. From Propaganda to Brainwashing. Harmondsworth, 1963. P. 105–106.
3. Heeringen van K., Hawton K., Williams M. Pathways to suicide: an integrative approach. K. Hawton, K. van Heeringen (Eds.). *The International Book of Suicide and Attempted Suicide*. John Wiley & Sons, Chichester. New York, 2000. P. 9–28.
4. Wasserman D. (Ed.) *Suicide. An unnecessary death*. Martin Dunitz. London. 2001. 287 p.
5. ВООЗ б'є на сполох через кількість самогубств у світі. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/svit/vooz-b-ye-na-spoloh-cherez-kilkist-samogubstv-u-sviti-u-zamozhnih-krayinah-situaciya-naugirsha-1408281.html>.
6. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / пер. с фр. с сокр. ; под ред. В.А. Базарова. Москва : Мысль, 1994. 399 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий Постановою Верховної Ради Української РСР № 8074-10 від 07 грудня 1984р., із змінами, внесеними згідно із Законом № 402-ІХ від 19 грудня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
8. Корміло О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія»*. 2015. № 35. С. 174–187.
9. Кримінальний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 28 листопада 2019 р. Київ : Видавництво «Паливода А.В.», 2019. 212 с.
10. Миньковский Г.М. Динамика и причины основных отклонений в поведении несовершеннолетних. Москва, 1968. 89 с.
11. Прибіткова Н.О. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 1 грудня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 58–61.
12. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України № 2229-VIII від 07 грудня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. С. 32. Ст. 35.
13. Стрельцов Є.Л. Зухвалі злочинці чи соціальні «ізгої»? Деякі міркування щодо трагічних подій у США. *Юридичний вісник України*. 2019. № 34/35. С. 14–15.
14. Розанов В.А. О механизмах формирования суицидального поведения и возможностях его предикции на ранних этапах развития. *Український медичний часопис*. 2010. № 75. С. 92–97.
15. Розанов В.А. Влияние травмы детского возраста на накопление стрессовых событий и формирование суицидальных тенденций в течение жизни. *Український медичний часопис*. 2011. № 86. С. 94–98.
16. Фокин А.С., Балашов Д.В. Кримінально-правовий та криминологічний підходи до вивчення змісту поняття «самогубство» («суїцид»). *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 17–18 січня 2020 р.)*. Одеса : Причорноморська фундація права, 2020. С. 125–128.

